

APĂRAREA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ,
OBIECTIV AL REZISTENȚEI ANTIHORTHYTE ÎN
NORD-VESTUL TRANSILVANIEI
(1 IX 1940 — 25 X 1944)

a. *Unele date și aspecte ale evoluției învățămîntului în perioada interbelică în județele afectate prin Dictatul de la Viena.*

În perioada interbelică, sub influența pozitivă a actului desăvîrșirii statului național unitar român, ca și în alte domenii, și pe tărîmul învățămîntului de toate gradele și al culturii naționale, au fost obținute realizări considerabile în raport cu cele din perioada dualismului austro-ungar.

În anul 1930, în teritoriul celor 11 județe afectate prin Dictatul de la Viena, ponderea știutorilor de carte în populația de la 7 ani în sus se apropia de 2/3, ajungînd la 1.411.434 locuitori, respectiv 64%, față de 1.071.444, adică 49%¹, existenți în anul 1910. Departe de a fi ideal, acest rezultat a constituit elementul cel mai semnificativ, cu un pronunțat caracter național. Efortul se făcea tocmai pentru a aduce la o viață spirituală națională sute de mii de oameni care au fost ținuți într-o pronunțată stare de letargie de către regimul dualist.

Dintre realizările vizibile menționăm sporul absolut al populației știutoare de carte, în raport cu situația din 1910, care în anul 1930 s-a cifrat la 318.920 locuitori². După criteriul vârstei știutorilor de carte recensați în anul 1930 rezultă că numărul celor care au fost instruiți după 1 decembrie 1918 s-a ridicat de fapt la 583.000 locuitori³. Ei reprezentau aproximativ 41% din totalul știutorilor de carte existenți în anul 1930 și aproximativ 54% din numărul știutorilor de carte existenți în 1910. Rezultă astfel că progresul realizat pe acest tărîm în primii 12 ani de la Unire era echivalent cu cel realizat anterior într-o perioadă de aproape o jumătate de secol.

Progresele științei de carte s-au înregistrat în toate județele țării, fără excepție și fără discriminări politice. Cele mai de seamă realizări au fost obținute în județul Cluj, unde știutorii de carte, de la procentul incredibil de 35% în anul 1910, au ajuns la 65% în anul 1930, spor de 29%. Sălajul a atins procentul de 65%, în plus cu 23%; Someșul a ajuns la 49%, cu un spor de 20%; Mureș la 69,2%, spor de 18%, Ciuc 77%, spor de 18%; Trei Scaune 84%, spor 17%; Odorhei 85%, spor 16%; Năsăud 67%, spor 14%, Maramures 38%, spor 11%; Bihor 60%, spor 8,5%; Satu Mare 65%, spor 10%⁴.

¹ *Recensămîntul general al populației României, 1930*, vol. III, tabela VII, p. XV.

² *Ibidem*.

³ *Idem*, p. 64, 140, 143, 286, 302, 316, 328, 396, 406, 426, 490 și vol. I, 1930, p. 293, 329, 330, 401, 408, 415, 421, 455, 460, 270, 501.

⁴ *Ibidem*.

Din totalul știutorilor de carte, un număr de 1.231.684 locuitori, adică 86%, aveau ca pregătire, școala primară, 134.674 locuitori, respectiv 9,40%, aveau școala secundară, 28.451, adică 1,98%, aveau școli profesionale, iar 21.096 locuitori, adică 1,46%, posedau studii universitare și altele superioare⁵.

Tot în anul 1930 au fost înregistrate și nerealizările existente în domeniul învățămîntului, prin numărul de 786.109 analfabeți recensați, cu precizarea că circa 600.000, adică 76% din aceștia, erau moșteniți cu o astfel de situație de la regimul dualist austro-ungar⁶.

În perioada 1 ianuarie 1931 — 30 august 1940, învățămîntul de toate gradele a înregistrat progrese importante la nivel național.

În anul școlar 1938—1939, în Transilvania și Banat au funcționat 900 grădinițe de copii, din care 500 în județele analizate. Școlile primare au crescut de la 4.251 existente în anul 1918 la 6.213 în anul 1939. Din acestea 1.637 funcționau cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare, respectiv 954 maghiare, 548 germane, 61 sîrbești, 32 idiș, 36 altele. Din total, 3.100 funcționau în cele 11 județe analizate, din care 700 erau cu limba de predare maghiară și 690 în limba maternă a altor naționalități. Numărul liceelor la scara întregii Transilvanii a crescut de la 68 la 86 în 1939, dintre care 73 erau în aceste 11 județe, 38 din ele funcționînd cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare.

Învățămîntul gimnazial în Transilvania a crescut la 94 de unități școlare, din care 46 erau cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare. Numărul școlilor normale de învățători și educatori a crescut de la 30 la 39, din care 13 cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare, iar numărul școlilor comerciale a ajuns în 1939 la 33, cu 14 mai mult, din care 9 pentru naționalitățile conlocuitoare. În total, în anul 1939 în Transilvania și Banat existau 252 școli de grad mediu și secundar, din care 100 funcționau cu limba de predare maternă a naționalităților conlocuitoare⁷.

Pe teritoriul celor 11 județe mai funcționau 55 de școli secundare cu caracter practic industrial, agricol, menajer, gospodăresc, din care 9 cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare⁸.

Un loc principal în domeniul învățămîntului mediu și secundar, în cadrul celor 11 județe, îl deținea municipiul Cluj, unde în anul 1938—1939 funcționau 12 licee și școli normale, o școală de subingineri, avînd în total 5.251 elevi și 260 cadre didactice, realizîndu-se la elevi o creștere de șase ori în anul 1939, față de anul 1919⁹.

În anul școlar 1938—1939 în învățămîntul primar de stat și grădinițe au fost înscriși în cele 11 județe analizate un număr de 344.867 elevi, iar corpul didactic era de 6.308 învățători și educatori¹⁰.

⁵ *Idem*, vol. V, p. 65, 125, 130, 229, 239, 248, 259, 308, 314, 330, 382.

⁶ *Idem*, vol. III, tabela VII, p. XV.

⁷ *Caietul statistic al județelor Bihor, Cluj, Harghita, Covasna, Maramureș, Mureș, Bistrița, Năsăud, Satu Mare, Sălaj*, p. 198—199, 202; *Comunicări statistice*, nr. 6—7 din 15 aprilie 1945, p. 2; Alexandru Pteancu, *Il problema dell'insegnamento minoritario in Transilvania gli ungherese e sotto i Romeni*, 1940, p. 19.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Octavian Buzea, *Clujul 1919—1939*, p. 173—176.

¹⁰ Direcția Generală a Arhivelor Statului (D.G.A.S.), fond Ministerul Educației Naționale, dos. 428, p. 15—16, 40—41.

Învățămîntul superior după actul Unirii de la 1918 a fost concentrat în centrul universitar din Cluj și o mică parte a funcționat la Timișoara. Astfel „Înființarea instituțiilor de învățămînt superior din Cluj în limba română este fără îndoială una din cele mai de seamă¹¹ realizări în domeniul vieții culturale a Transilvaniei.

Dacă analizăm înfăptuirile de ordin cantitativ pe linia accesului în învățămîntul superior, rezultă că în perioada anilor universitari, începînd cu 1918—1919 și pînă la cel din anul 1938—1939, au fost înscriși la universitatea din Cluj un număr de 60.124 studenți, media anuală pe cei 20 de ani fiind de 3.164 înscriși. Prin comparație cu 46 de ani în urmă, respectiv din anul universitar 1872—1873 și pînă la cel din 1918, rezultă că au fost înscriși la universitate un număr de 41.757 studenți, media anuală fiind de 952 înscriși¹². Creșterea mediei anuale a studenților înscriși după Unire, față de perioada comparată, a fost de 3,32 ori.

În anul 1938—1939 la Universitatea din Cluj au fost înscriși 3.094 studenți, din care 2.092, adică 65%, erau români¹³. La Academia comercială erau înscriși 900 studenți, la Agronomie circa 100, la alte instituții de învățămînt superior circa 250—300, în total circa 4.300 studenți¹⁴. adică 16,21% din numărul studenților înscriși pe țară, din aceștia aproximativ 2.600—2.800 erau români.

Latura cea mai importantă a evoluției învățămîntului superior a reprezentat-o dezvoltarea lui calitativă, crearea de noi institute, facultăți, catedre, ridicarea nivelului științific și de cercetare al școlilor clujene într-un șir de domenii fundamentale ale științei, școli recunoscute și apreciate pe plan internațional. În sensul nou, s-a asigurat dezvoltarea caracterului său național patriotic¹⁵.

„În Ardeal — spunea marele om de știință clujean prof. dr. Iuliu Hațieganu — știința s-a cultivat întotdeauna în sens național. Știința aici a fost pendinte în toate timpurile de conștiința națională¹⁶.

Învățămîntul de toate gradele realizat în perioada interbelică a avut un rol covârșitor în dezvoltarea pe un plan superior a conștiinței național-patriotice, care a căpătat un caracter tot mai cuprinzător, depășind atît ca arie de cuprindere, cît și ca nivel de dezvoltare oricare din deceniile anterioare. Școala a dat noilor generații cunoștințe și informații de fond despre strămoșii poporului român, despre istoria lui de luptă glorioasă dusă veacuri de-a rîndul pentru libertate, unitate națională și eliberare de sub dominația imperiilor străine: otoman, țarist, al regatului feudal maghiar, al imperiului austriac, apoi austro-ungar, pentru desăvîrșirea unității naționale. La acestea s-a asociat studierea și învățarea limbii și literaturii române cu puternice rezonanțe și influențe asupra dezvoltării conștiinței și culturii naționale. Toate acestea

¹¹ Ștefan Pascu, *Universitatea din Cluj*, Cluj, 1972, p. 17.

¹² *Anuarul Universității Cluj, 1938—1939*, p. 34 și Octavian Buzea, *op. cit.*, p. 167—168.

¹³ *Anuarul Universității Cluj, 1938—1939*, p. 34.

¹⁴ Octavian Buzea, *op. cit.*, p. 166—167.

¹⁵ Vezi detalii, Ștefan Pascu, *op. cit.*

¹⁶ *Anuarul Universității Cluj—Sibiu, 1941—1942*, p. 11.

au reprezentat cele mai de seamă realizări pe linia consolidării edificiului național statal desăvârșit la 1 decembrie 1918. Ele s-au reflectat puternic în atitudinea populației căzute victimă Dictatului și ocupației străine, în angajarea ei în lupta de rezistență național-patriotică, anti-horthystă și antinazistă.

b. *Linia politică a regimului horthyst în domeniul vieții spirituale românești în teritoriul ocupat.*

Problemele fundamentale ale învățămîntului și educației în teritoriul ocupat au fost subordonate politicii generale strategice a regimului horthyst față de Transilvania în ansamblul ei și față de România ca stat.

Istoricul maghiar Tilkovski Lóránd ne înfățișează această linie politică generală elaborată în două variante, precum și metodele de aplicare a ei.

O variantă a fost formulată de către Teleki Pál, fost prim-ministru al guvernului ungar, sub forma unei doctrine al cărei obiectiv strategic era instaurarea și menținerea „Ungariei Mari“ a Sfintului Ștefan și asigurarea hegemoniei acesteia în rîndul statelor din bazinul dunărean¹⁷.

Pe baza acestei concepții a fost formulată apoi politica amplă de maghiarizare, care să cuprindă toate domeniile fundamentale ale vieții economico-sociale, între care măsurile de acest fel pe tărîmul vieții spirituale, al învățămîntului și instrucției școlare a devenit unul din domeniile principale ale acestei politici.

Aplicată în practică, această doctrină politică a însemnat împletirea metodelor de constrîngere, de maghiarizare forțată, cu cele deghizate, vizînd același scop. Latura deghizată a fost concepută atît datorită reacției ostile a populației românești din teritoriul ocupat, cît și poziției adoptate de România ca stat față de politica regimului horthyst. La acestea s-a mai adăugat pe un plan mai larg factorul extern, care în cea mai mare parte era opus politicii de maghiarizare forțată.

Dezvăluind sensul variantei politicii deghizate a regimului horthyst, mobilul și tactica ei, același istoric maghiar ne relatează o intervenție a lui Teleki Pál, fost prim-ministru, în care arăta: „De exemplu, pe linia politicii școlare — spunea vorbitorul — aceasta înseamnă că nu jandarmul să intre în școală cu pene de cocoș, pretinzînd limba de predare maghiară, ci în cadrul școlii, prin modificări progresive: a planului de învățămînt, a planificării orarului cu dirijarea spre ciclul maghiar și prin desființarea lentă a ciclului naționalităților pornite spre veștejire, trebuie realizată maghiarizarea, deoarece în caz contrar se poate ivi o așa reacție, care ar putea să anihileze rezultatele obținute“¹⁸.

Cea de a doua variantă a reprezentat-o linia politică de forță promovată de factorii militari de conducere, care aveau preponderența în

¹⁷ Tilkovski Lóránd, *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938—1941)*, Budapeșt, 1967, p. 332.

¹⁸ *Ibidem*.

viața politică generală a Ungariei horthyste. „În timp ce Teleki Pál avea mereu în față viziunea unei »Ungarii Mari« multinaționale, a cărei menținere poate fi asigurată cu o politică »tolerantă și îngăduitoare«, idealul cercurilor conducătoare militare era o împărăție maghiară ca stat național, care va scăpa repede de naționalitățile care-i periclitează unitatea prin maghiarizare, dar, dacă se ivește posibilitatea, și prin expulzări, evacuări¹⁹ — precizează Tilkovski Lóránd.

Între cele două concepții și variante politice ale regimului horthyst nu au existat deosebiri de fond. Scopul fundamental urmărit de ambele forțe era acela al restaurării și menținerii „Ungariei Mari“. Erau parțial diferite numai metodele prin care să se asigure realizarea scopului fundamental.

În legătură cu prima doctrină, Tilkovski Lóránd arată: „Koszoný Ferencz, un funcționar superior din direcția naționalităților de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, a prelucrat »științific« și în privința »valahilor« teza că aceștia »în parte au sînge de origine maghiară sau măcar în parte sînt amestecați cu sînge maghiar«, încît remaghiarizarea, respectiv maghiarizarea este condiționată de măsura în care se vor trezi la conștiința lor proprie de neam »valaho-maghiar«. Potrivit acestei concepții, numărul mai mare al »valahilor« în Ardeal este numai o aparență, care fără aplicarea metodelor de constringere, ci numai printr-o activitate temeinică lămuritoare și informativă, ar duce la rezultatul că în centrul Ardealului și în teritoriile nord-vestice aproape ar dispărea de pe harta naționalităților²⁰.

În practică această „teorie“ a fost utilizată de către ambele grupări politice menționate și fiecare și-a motivat și justificat acțiunile sub această mască. Vom exemplifica această politică prin conținutul ordinului unui emisar militar horthyst și anume: comandantul grupului administrativ al armatei a I-a maghiare, care după ocuparea teritoriului și-a stabilit sediul la Cluj. Acesta a dat un ordin de zi circular, nr. 6422 din 18 noiembrie 1940, către toți comandanții militari de județe, orașe și plăși cu obiectivul „Remaghiarizarea satelor românești²¹. În acel document era exprimată fără echivoc acea concepție și doctrină falsă, după care „...unele comune cîndva curat maghiare s-au românizat complet, mai ales prin căsătorii, încît copiii părinților unguri, nepoții, nu știu nici un cuvînt ungurește²². În mod straniu autorul documentului concluzionează că în perioada dualismului austro-ungar a avut loc un proces nu de maghiarizare forțată a naționalităților, inclusiv a românilor, unde a fost posibil, ci invers, de românizare a maghiarilor. Pe această linie autorul afirmă: „Acest proces s-a petrecut nu numai în cei 22 de ani, [1918—1940 — n.n.], ci și mai înainte. Toți v-ați convins despre aceasta în timpul administrației militare, dîndu-vă seama ce probleme mari are de rezolvat administrația civilă prin toate insti-

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Idem*, p. 305.

²¹ Arh. Consiliului Municipal Dej, fond Prefectura județului Someș 1940—1944, dos. 48—989/1940, doc. 6422 din 18 nov. 1940.

²² *Ibidem.*

tuțiile sale. Aceasta poate fi rezolvată numai prin muncă îndelungată și conștientă.

Sînt convins — sublinia autorul — că organele militare administrative au făcut totul, în timp scurt, din inițiativă proprie, pentru întărirea neamului maghiar în interesul maghiarizării²³.

În încheierea ordinului se trasa sarcina comandanților militari ca să aducă la cunoștința administrației civile sarcinile ce le revin din acel ordin „...atrăgîndu-le atenția că rezolvarea lor este o obligație morală în interesul viitor al patriei”²⁴.

Avem aici atestate atît concepția doctrinară de maghiarizare forțată, cît și acțiunile întreprinse pe acest tărîm din primele zile ale regimului militar horthyst de ocupație, continuate de către administrația civilă a aceluiași regim.

În lumina realităților politicii de maghiarizare mai trebuie dezvăluit și demascat caracterul duplicitar, fățarnic al acelor declarații oficiale publice ale diferiților reprezentanți ai guvernului horthyst.

La data de 22 noiembrie 1940 în ședința parlamentului maghiar, care a dezbătut problema naționalităților din Ungaria, Teleki Pál, pe atunci prim-ministru, a declarat: „Fiecărei naționalități i se garantează: libera întrebuintare a limbii materne, educația în limba maternă, educarea și libera dezvoltare a caracterului etnic, dreptul naționalităților la presă scrisă în limba maternă, dreptul la asociere”²⁵.

Acestea au avut menirea de a servi drept mască, atît politicii deghizate, cît și celei de maghiarizare forțată, de lichidare a culturii proprii a naționalităților căzute victimă ocupației, de asigurare a hegemoniei claselor dominante maghiare.

Merită a fi precizat și clarificat în acest context și mobilul politic al măsurii luate de guvernul maghiar de a se introduce ca obiect de studiu limba română în liceele cu limbă de predare maghiară din teritoriul ocupat.

Istoricul Tilkovski Lóránd clarifică și acest mobil ascuns. „În școlile medii maghiare ardelenesti — precizează autorul — s-a predat, ca studiu obligatoriu, limba română, cu toată opunerea unora care vedeau în aceasta o slăbiciune ce dezmente »superioritatea culturii ungare« și o nejustificată coborîre la o cultură de nivel scăzut, în locul ascensiunii la o cultură mai înaltă, prin studiul limbilor de mare circulație pe scară mondială. Bethlen Gábor însă a precizat că fără cunoașterea limbii române »nu putem administra Ardealul«. Teleki a fost de acord întru totul cu părerea lui Bethlen, adăugînd că, începînd chiar din clasele superioare ale școlii elementare, ar obliga pe elevii unguri să învețe limba română. Dar chiar cuvintele lui Teleki clarifică, mai precis, la ce pretenții reduse se limitau în cunoașterea limbii române, ce minimum de cunoaștere a limbii considerau suficient pentru realizarea »puterii de conducere maghiară în Ardeal«. Aceasta înseamnă o zestre de 300—400 cuvinte care nici nu reclamă necondiționat o corectă utilizare mor-

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ *Tribuna Ardealului*, 1 ianuarie 1941.

fologică, ba nici nu reclamă necondiționat ca să nu se amestece — pe ici, pe colo — cite un cuvânt din limba mea proprie²⁶, a spus Te-leki Pál.

c. Consecințele Dictatului și ale politicii regimului horthyst asupra învățămîntului cu limbă de predare română în teritoriul Ardealului ocupat.

Prin verdictul Dictatului de la Viena a fost zdruncinat deosebit de grav edificiul național-cultural realizat în perioada interbelică în Transilvania în toate județele, fără excepție, realizări care exprimau realități istorice, demografice și cerințele unei dezvoltări culturale naționale moderne.

O consecință imediată sub presiunea prevederilor aplicării Dictatului a fost evacuarea în România a Universității românești din Cluj, a Academiei comerciale, a altor instituții de învățămînt superior și de cultură, între care Teatrul Național, Filarmonica, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, editurile, ziarele în limba română și altele.

Pentru învățămîntul de toate gradele cea mai grea lovitură au constituit-o refugerile și expulzările de cadre didactice din teritoriul cedat. În perioada 1 septembrie 1940 — 1 martie 1944, s-au refugiat ori au fost expulzați din teritoriul ocupat, în România, un număr de 5.440 de profesori și învățători români²⁷. La aceștia s-au mai adăugat, avînd aceeași soartă, un număr de 550 ingineri, 953 avocați, 744 medici²⁸, care în forme diferite erau și ei implicați în viața spirituală a populației din teritoriul cedat.

Sub impactul consecințelor generale ale Dictatului au avut loc și refugerii ori expulzări din România în Ungaria ale unor categorii similare de intelectuali, dar nu de proporția celor din teritoriul cedat. Chiar dacă toți aceștia s-ar fi stabilit în această parte a Transilvaniei, nu putea fi înlocuit marele gol care s-a creat, deoarece disproporția dintre numărul celor care au părăsit teritoriul și cei care au venit acolo era foarte mare. În aceeași perioadă, septembrie 1940 — 1 martie 1944, din România au venit, refugiați, ori unii dintre ei expulzați, un număr de 335 profesori și învățători de naționalitate maghiară, 203 ingineri, 183 avocați, 83 medici²⁹.

Dictatul a produs dislocări și în rîndul populației de vîrstă școlară. În perioada de timp pe care am analizat-o s-au refugiat în România un număr de 24.336 elevi și studenți români³⁰. Din România în Ungaria s-au refugiat 2.862 elevi și studenți³¹.

Cu privire la elevii școlilor primare, medii și secundare și de alt profil, existenți în cele 11 județe afectate prin Dictat, putem face numai unele evaluări aproximative referitoare la numărul celor rămași sub ocupație și al celor care locuiau în părțile ce nu au fost cedate și

²⁶ Tilkovski Lóránd, *op. cit.*, p. 303.

²⁷ D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 677/1943, f. 72.

²⁸ *Idem*, f. 76.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Idem*, f. 72.

³¹ *Idem*, f. 76.

au rămas în continuare în România din județele cedate parțial Bihor, Cluj, Mureș, Odorhei, Trei-Scaune. Astfel evaluăm numărul elevilor români rămași în continuare în România din aceste județe la circa 30.000—35.000. La aceștia adăugăm și elevii ce s-au refugiat în România, și estimăm numărul lor total la aproximativ 54.000—59.000 elevi, care nu au rămas sub ocupația horthystă.

În teritoriul ocupat de Ungaria horthystă, luînd ca bază datele anului școlar 1938—1939, apreciem că au rămas aproximativ 285.000—290.000 de elevi în învățămîntul primar, mediu și secundar.

Despre compoziția națională a acestor elevi nu posedăm date oficiale certe la scara întregului teritoriu. Sintem însă în posesia unor informații care pot fi luate în analiză, privite în contextul situației demografice a județelor la care ele se referă, situație pe care o cunoaștem. Surse informative ale organelor de stat românești consemnau faptul că, în anul școlar 1942—1943, în județele Bihor, Maramureș, Satu Mare și Sălaj au fost înscriși în școlile primare de stat un număr de 83.516 elevi, din care 65.720, respectiv 79%, erau de naționalitate română³². Din aceleași surse mai reieșea că în alte 4 județe din teritoriu, în anul de învățămînt 1941—1942 în școlile primare au fost înscriși 77.117 elevi de naționalitate română³³. În municipiul Cluj erau 1.500 elevi de naționalitate română înscriși la școlile elementare de stat³⁴.

Alte surse, chiar dacă nu sînt strict oficiale, ne mai furnizează următoarele informații. Din datele statistice înscrise în dările de seamă pe anul 1943, a Episcopiiilor românești din Cluj, ortodoxă și greco-catolică, și care aveau la bază date raportate din fiecare parohie subordonată lor, rezultă că în localitățile cu parohii ortodoxe la populația ce le aparținea existau în anul respectiv 30.736 elevi de naționalitate română pînă la vîrsta de 15 ani³⁵. În localitățile cu parohii greco-catolice, la populația școlară ce le aparținea, numărul elevilor pînă la vîrsta de 12 ani din școlile primare de naționalitate română se cifra la 124.074³⁶. La aceștia s-au mai adăugat aproximativ 1.800—1.900 de elevi de liceu, școli secundare etc.³⁷

Confruntînd toate aceste date și informații și ținînd seama de populația de naționalitate română care a rămas sub ocupația horthystă, care, după evaluările noastre, în nici o perioadă, cu toate refugierile masive, nu a scăzut la mai puțin de circa 1.100.000 de locuitori, apreciem numărul elevilor de naționalitate română din învățămîntul primar și cel mediu la cifra de aproximativ 157.000—162.000, ceea ce reprezenta aproximativ 55—56% din numărul total estimat al elevilor. Această situație o apreciem ca fiind în raport cu structura demografică după naționalitate a populației din teritoriu și îndeosebi a celei din mediul rural, unde populația românească avea o preponderență absolută.

³² D.G.A.S., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 144/1942, f. 131—132.

³³ Idem, f. 122—135.

³⁴ Idem, f. 133.

³⁵ Arh. Episcopiei Ortodoxe Române Cluj, dos. 2050 (E) 1944, nenumărotat.

³⁶ Arh. Stat. Mureș, fond nr. 10, dos. 357/1944, nenumărotat și 118/1942, nenumărotat.

³⁷ D.G.A.S., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 144/1942, f. 13—14.

Pentru populația românească de vîrstă școlară, asigurarea învățămîntului în limba maternă era condiționat de numărul cadrelor didactice de naționalitate română, sau de altă naționalitate, dar cunoscători în mod real ai limbii române, de numărul școlilor și al secțiilor cu limbă de predare română, de existența manualelor școlare în limba maternă, de conținutul acestora și de alte condiții de ordin politic.

Din analiza datelor și informațiilor de care dispunem, rezultă următoarele situații și aspecte mai importante.

În învățămîntul primar, la data de 30 august 1940 existau aproximativ 4.700 de profesori și învățători de naționalitate română, din care au mai rămas în teritoriul ocupat circa 718 cadre, adică 15%. Ceilalți s-au refugiat, sau au fost expulzați³⁸.

Cadrele didactice rămase sub ocupație au fost supuse diferitelor măsuri discriminatorii și represive și numai o parte din ele au fost încadrate și menținute în învățămînt. De exemplu, în județele Bihor, Maramureș, Satu Mare și Sălaj, în învățămîntul primar de stat, unde ponderea elevilor de naționalitate română era de 79%, numărul cadrelor didactice de naționalitate română, în anul de învățămînt 1942—1943, era de 269 și reprezenta 14% din totalul de 1926 cadre. Din cele 1.657 cadre de naționalitate maghiară care funcționau în aceste județe, se aprecia că peste 1.300 nu cunoșteau limba română³⁹.

Ca o consecință imediată a acestei situații, în aceste județe, din 571 de școli existente în localitățile cu populație românească, numai în 91 de unități, respectiv 11%, învățămîntul s-a realizat în limba română. În 154 de școli, adică 26%, numai 1/2 din materii au fost predate în limba română, în 14 școli numai 1/4, iar în 312 școli, adică 57%, din cele cu populație școlară românească, limba de predare a fost cea maghiară, iar limba română figura ca materie ajutătoare⁴⁰.

În județele Cluj, Someș, Mureș și Năsăud, la un număr de 623 școli, în localități cu populație școlară românească, de peste 77.000 de elevi, numărul cadrelor didactice de naționalitate română era de 441 persoane, adică 18% din totalul de 2.441 cadre din învățămîntul primar. Ca urmare, într-un număr de 174 localități cu populație școlară românească, adică 28% din totalul localităților de acest fel, învățămîntul în întregime s-a desfășurat în mod oficial în limba maghiară⁴¹.

Pe unele județe luate în parte, situația era și mai critică. Așa, de exemplu, în județul Cluj, fără municipiu, la un număr aproximativ de 17.000 de elevi români, au predat în anul de învățămînt 1942—1943 numai 58 de cadre de naționalitate română, adică 9% din cele 614 cadre ce au predat la aceste școli. În municipiul Cluj, la un număr aproximativ de 1.500 elevi români înscriși la 18 școli elementare de stat, au predat numai 5 învățători de naționalitate română. Exemple similare pot fi date și din alte județe. Astfel, în județul Bihor, plasa Valea lui Mihai, la o populație totală de circa 11.000 de locuitori români funcționa un singur învățător român. În județul Satu Mare, în plasa Satu

³⁸ Idem, f. 22.

³⁹ Idem, f. 20.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Idem, f. 122—135.

Mare, la o populație românească de circa 16.800 locuitori funcționau numai 2 învățători români. În plasa Sighet, județul Maramureș, cu o populație românească de circa 9.300 locuitori, funcționau numai 4 învățători români. În județele Ciuc, Odorhei și Trei-Scaune, unde au fost aprobate ca să funcționeze 19 secții cu limba de predare română, funcționau numai 5 învățători români⁴².

În lumina realităților ne exprimăm rezervele noastre față de datele oficiale ale autorităților horthyste, cu privire la numărul real al școlilor din teritoriu, în care învățământul a funcționat cu limba de predare română. Se menționează 1.345 de astfel de școli, cifră reprodușă pe baza unor asemenea informații în lucrarea istoricului Tilkovski Lóránd⁴³. La fel, rezerve se ivesc și față de aprecierea că „... în locul învățătorilor români refugiați sau alungați au fost numiți învățători unguri ardeleni, cunoscători ai limbii române, ale căror locuri însă în școlile maghiare au fost completate cu pedagogi, din patria mamă⁴⁴, întrucât datele prezentate atestă situații contrare și pe care istoricul menționat poate nu le-a cunoscut.

O altă gravă consecință asupra învățământului, în ce privește cuprinderea populației de vîrstă școlară, a fost aceea a apariției pe scară largă a fenomenului analfabetismului determinat de absența masivă de la frecventarea școlii. Despre acest fenomen nu dispunem de date oficiale de la autoritățile horthyste, care nu aveau interesul să-l dezvăluie. Apreciem însă că pot fi luate în seamă informațiile pentru această problemă furnizate din dările de seamă anuale ale celor două episcopii românești din Cluj, prin care se atestă că în anii școlari 1940—1941, 1941—1942, 1942—1943 nu au frecventat școlile primare din localitățile unde aceste două episcopii aveau parohii un număr mediu de aproximativ 38.000—45.000 elevi de naționalitate română, adică circa 25—27% din totalul elevilor români de la aceste școli⁴⁵.

În teritoriul cedat nu a mai funcționat sub ocupație nici o școală profesională de meserii cu limba de predare română, pentru tineretul român. Concepția regimului horthyst era aceea de a împiedeca accesul tineretului român spre meserii și să devină muncitori de fabrică. Statisticile de la cele două episcopii românești din Cluj, pentru toți anii 1941—1944, arătau că tinerii ucenici români calificați numai la locul de muncă la diferiți meseriași au fost în număr de 49 în 1941, de 26 în 1942, de 47 în 1943 și de 236 în anul 1944⁴⁶.

⁴² Ibidem.

⁴³ Tilkovski Lóránd, *op. cit.*, p. 302—303.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Arh. Episcopiei Ortodoxe Române Cluj, dos. 2864 (f) 1941, nenumărotat, dos. 1586—88 (G.L.) 1942 nenumărotat, dos. 1390 și 206 (f) 1944, nenumărotat.

⁴⁶ Arh. Stat. Mureș, fond 10, dos. 357/1944, nenumărotat.

Cu privire la unitățile de învățămînt mediu cu limba de predare română, în teritoriul ocupat, redăm următorul tabel:

Tabelul 1

*Unități școlare de nivel mediu și secundar,
aprobate să funcționeze în limba de predare română⁴⁷*

Nr. crt.	Denumirea unității	Localitatea unde a funcționat	Anii școlari la care se înscriu datele	Nr. de clase	Nr. mediu de elevi înscriși	Nr. mediu de cadre didactice total	Naționalitatea cadrelor		
							români	maghiari	
1	Gimnaziul coeducat de stat maghiar cu limba predare rom.	Cluj	1941—44	8	606	27	2	25	
2	Gimnaziul de stat maghiar cu limba de predare română	Năsăud	1941—44	8	434	18	2	16	
3	Școala medie de stat de fete	Bistrița	1942—43	4	146	6	3	3	
4	Secția română liceul de stat maghiar	Oradea	1942—43	8	233	37	2	35	
5	Școala normală de băieți confesională gr.-catolică	Gherla	1942—43	4	88	10	10	—	
6	Școala normală de fete confesională gr.-catolică	Gherla	1942—44	4	149	13	13	—	
7	Școala secundară confesională gr.-catolică	Oradea	1942—43	4	87	11	11	—	
8	Școala de gospodărie fete confesională gr.-catolică	Cluj	1942—43	8	136	18	18	—	
					48	1.879	140	61	79

Din datele prezentate rezultă că la învățămîntul de grad mediu și secundar accesul tineretului de naționalitate română din totalul elevilor români din învățămîntul primar era de numai aproximativ 12 la mie.

În privința cadrelor didactice românești, prezența lor la școlile de stat de acest profil a fost redusă la o pondere de 11% din total, ceea ce arată măsura în care în mod real în aceste unități s-a asigurat desfășurarea învățămîntului în limba de predare română. La această situație s-a ajuns pe de o parte datorită faptului că din aproximativ 800 de profesori români existenți în învățămîntul mediu în teritoriu, s-au refugiat sau au fost expulzați un număr de circa 640 de cadre. Au rămas sub ocupație, în anii 1941—1942, circa 160, din care, așa cum rezultă, nu au fost încadrați decît circa 62, ceilalți au rămas neîncadrați, au fost persecutați și determinați să-și găsească alte îndeletniciri, sau să se refugieze.

Măsurile luate de regimul horthyst au afectat și programele de învățămînt și conținutul lor, urmărind ca obiectiv politica de maghiarizare în spiritul concepției politice exprimate de Teleki Pál.

⁴⁷ D.G.A.S., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 118/1942, f. 50.

Predarea istoriei pentru gimnazii și celelalte școli de grad mediu și secundar se făcea după un manual oficial scris în concepția imigraționistă roesleriană, a ideologiei și politicii naționaliste, revizioniste maghiare. În această viziune prezența românilor în Transilvania era interpretată prin colonizare sau „strecurare“ din sud. Era prezentată în mod denaturat revoluția românilor de la 1848, lupta României și a poporului român pentru dezideratul unității naționale. Perioada interbelică era de asemenea prezentată în viziunea politici revizionismului horthyst, a legăturilor cu puterile Axei fasciste, evidențiind sprijinul acestora în dobândirea cuceririlor teritoriale din perioada 1938—1941 pe seama Cehoslovaciei, României, Iugoslaviei, context în care era elogiât și Dictatul de la Viena din 30 august 1940⁴⁸.

Despre predarea limbii române avem informații de la Gimnaziul de stat maghiar din Cluj cu limba de predare română, în care această disciplină, în programa gimnaziului, a avut 31 de ore săptăminal, în anul școlar 1940—1941 și a fost predată de doi profesori de naționalitate maghiară. În anul următor, prin extinderea activității, limba română a figurat în programă cu 55 de ore săptăminal, care a reprezentat 14% din volumul total de 385 ore. Ele au fost predate astfel: 21 ore de 2 profesori români cu specialitatea istorie, geografie, științe naturale și igienă, iar diferența de 34 de ore au fost predate de către trei profesori maghiari. În anul școlar 1942—1943 numărul de ore săptăminal de limba română s-a menținut la același nivel, dar numai șase ore săptăminal au fost predate de un profesor român cu specialitatea științe naturale, igienă, diferența fiind predată de profesori de naționalitate maghiară⁴⁹.

Despre influența negativă asupra elevilor și a modului cum se însușea această disciplină este edificatoare opțiunea în alegerea subiectelor cu ocazia examenului de maturitate din anul 1942, despre care în Anuarul Gimnaziului se consemnează următoarele cu privire la tema subiectelor și opțiunea elevilor: „d) Din limba și literatura română: 1. Piesele teatrale ale lui V. Alecsandri. 2. Széchenyi István, fruntașul epocii reformelor. Primul subiect a fost ales de 11, iar al doilea de 23 candidați. Rezultatul: 6 foarte bine, 6 bine, 18 suficient, 4 insuficient“⁵⁰.

Învățământul superior de toate gradele se poate aprecia că în mod practic a fost blocat pentru tineretul de naționalitate română din teritoriul ocupat. Din aceleași surse ecleziastice românești din Cluj reiese că în învățământul superior de stat, studenții români erau în număr de 17 în anul universitar 1941—1942, de 34 în anul 1942—1943 și de circa 50 în anul 1943—1944⁵¹.

Din datele și aspectele prezentate cu privire la situația învățământului primar, mediu și superior pentru populația școlară de naționalități

⁴⁸ Francisc Marcinkó și alții, *Istoria narativă a națiunii ungare*, pentru clasa a III-a a gimnaziilor de băieți și fete, Editura Tipografiei Universitare Ungare din Budapesta, 1941, p. 115, 126, 181.

⁴⁹ *Anuarul Gimnaziului coeducat de stat ungar cu limbă de predare română din Cluj*, 1941, p. 33—36; 1942, p. 60—65; 1943, p. 15—18.

⁵⁰ *Idem*, pe anul 1943, p. 10.

⁵¹ Arh. Stat. Mureș, fond. 10, dos. 357/1944, nenumărat.

tate română, care în toată perioada ocupației a depășit anual cifra de peste 155.000 de persoane, rezultă că aceasta a suferit un extrem de puternic regres. În primul rînd în privința conținutului învățămîntului, a sferei de cuprindere și a posibilității de instrucție școlară în limba maternă, precum și în aceeași măsură pe linia afectării caracterului său educativ formativ din punct de vedere al conștiinței politice și naționale a populației românești în ansamblul ei.

d. Obiectivele și acțiunile rezistenței naționale patriotice antifasiste pentru apărarea dreptului la învățămînt în limba maternă a populației românești în teritoriul ocupat.

Problemele referitoare la drepturile populației românești căzute victimă Dictatului de la Viena, de a folosi în mod nestingherit limba maternă, de a se asigura întregii populații școlare instrucția în limba română și accesul la învățămîntul primar, secundar și superior, au constituit obiective prioritare în programele de luptă ale rezistenței naționale antihorthyste, a mișcării muncitorești revoluționare din teritoriul ocupat.

Înscrierea acestor obiective în programele mișcării de rezistență s-a realizat în următoarea ordine cronologică:

În prima decadă a lunii septembrie în programul Comunității Române constituite la Cluj, la 2 IX 1940, sub președinția prof. univ. dr. Emil Hațieganu, referitor la instrucția publică pentru populația românească, au fost înscrise revendicările ei pe acest tărîm în două variante. Prima, în cadrul Programului maximal, cu următoarele prevederi:

„1. Organizarea *învățămîntului primar* în limba poporului pe baze confesionale sub conducerea directă și supravegherea bisericilor minoritare. (Scopul principal: educația morală, precum și liniștirea dintru început a părților și cîștigarea încrederii lor.) — Învățătorii să fie numiți de biserica respectivă și să fie plătiți de stat.

2. Pe tărîmul *învățămîntului secundar*, în afară de licee teoretice e nevoie de un număr corespunzător de școli secundare agricole, industriale și comerciale.

În interesul educației religioase și morale să se dea posibilitate bisericilor noastre să ia parte în mod corespunzător și ele la alegerea corpului profesoral și să aibă cuvînt în ce privește concepția morală și religioasă a acestuia.

Înlăturarea sistemului de predare antididactic bilingv, așa-numitele „obiecte naționale“ să se predea și ele în limba română. În schimb învățarea limbii maghiare, române și germane e interesul și datoria fiecărui elev din școlile secundare ardelen.

În școlile românești, istoria poporului român și geografia ținuturilor locuite de români să se poată preda paralel cu istoria și geografia Ungariei (ar fi de dorit să se introducă obligator în școlile secundare maghiare istoria literaturii și a națiunii române, alcătuită în mod obiectiv și în spirit de prietenie).

(Obiectele amintite în aliniatul de mai sus, precum și literatura și limba română — intrucît n-ar fi introduse între obiectele de predare ale școlilor secundare de limbă maghiară —, să se predea în mod obligator elevilor români din aceste școli de către profesori cu pregătire corespunzătoare și în mod facultativ elevilor unguri sau aparținînd altor minorități.)

3. În ce privește *învățămîntul universitar*: fie o universitate românească, fie catedre paralele.

4. Burse și scutiri de taxe pentru elevii săraci. Călătorii gratuite pentru elevii și studenții ai căror părinți locuiesc în provincie, cu prilejul vacanței.

5. Revizuirea înțelegerii în privința Fundației »Gojdu« [din Oradea — n.n.] și așezarea ei sub conducerea Episcopiei ortodoxe române din Cluj⁵².

În a doua variantă, reprezentînd programul minimal al comunității, au fost prevăzute următoarele: „1. Învățămîntul primar să se facă în limba poporului și cît posibil sub conducerea bisericilor noastre.

Statul să se îngrijească de plata învățătorilor.

În comunele pur românești sau cu populație mixtă cerem școli și grădini de copii românești.

Copiii populației românești de la orașe să aibă de asemenea numărul corespunzător de școli primare românești.

În lipsa unor date precise, deocamdată înaintăm revendicările școlare cele mai minimale din Cluj:

a. — cîte o școală primară românească în cele patru cartiere românești (Iris, Dîmbul Rotund, Mănăștur și Pata);

b. — clase paralele românești din strada Avram Iancu:

1) la școala primară din strada Avram Iancu;

2) la școala primară nr. 2 din regiunea gării (Calea regelui Ferdinand);

3) la școala din cartierul Grigorescu din str. Fîntînele.

2. Învățămîntul secundar. În afară de un număr de licee teoretice, cerem să se deschidă cel puțin cîte o școală industrială, comercială și gospodărească în limba de predare română. Cerem să se dea dreptul de publicitate a școlilor profesionale (de pildă a școlilor secundare de fete și băieți greco-catolici din Năsăud).

În afară de acestea, cerem cel puțin următoarele școli secundare: La Cluj, liceul de băieți de stat nr. 2 și liceul de fete de stat nr. 2, care au fost dotate, respectiv clădite de comitetele lor școlare pe banii părinților, precum și clasele paralele la Școala comercială superioară.

La Bistrița, o școală civilă de fete.

La Șimleul Silvaniei, un gimnaziu inferior de băieți cu patru clase.

La Oradea, un liceu real de băieți.

La Baia Mare, cîte o școală profesională industrială de băieți și de fete.

La Gherla, o școală specială de grădinarit și gospodărie.

3. În ce privește *învățămîntul universitar* să se rezolve în mod echitabil situația studenților care nu și-au terminat studiile. În caz de nevoie, să se admită examene în limba română.

4. Să se dea burse și scutiri de taxe pentru elevii și studenții lipsiți de mijloace materiale.⁵³

În sprijinul cererilor formulate pentru învățămîntul mediu și secundar era prezentată lista nominală a celor 61 de unități de asemenea grad în limba română, care au funcționat pînă la pronunțarea verdictului Dictatului pe teritoriul a 7 județe din cele 11 afectate, împreună cu lista celor 25 de asemenea instituții școlare pe teritoriul acelor ju-

⁵² Alexandru Matei, *Comunitatea Națională Română*, în *AIACN*, XI, 1978, p. 488—489.

⁵³ *Idem*, p. 491—492.

dețe, dar cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare, tocmai pentru a se demonstra realismul cererilor formulate.

Programul a fost publicat în ambele variante la data de 10 septembrie 1940 în ziarul „Gazeta Noastră”, organul de presă al Comunității române din Cluj.

La rîndul ei, mișcarea muncitorească revoluționară în programul elaborat de către Secretariatul Comitetului Regional de Partid din nordul Transilvaniei pentru „Uniunea Muncitorilor, Țăranilor Români din Ungaria” (nord-vestul Transilvaniei — n.n.) a înscris la punctele 4 și 5 următoarele revendicări: „4). Pentru deplina libertate a limbii și culturii românești. Nimeni să nu fie maltratată ori păgubit pentru folosirea limbii române. Pentru pedepsirea severă a prigonirilor de orice fel a limbii române.

5). Pentru școli primare, secundare de specialitate, normale etc. românești, susținute de stat, în numărul cerut de necesitățile culturale ale poporului român pe baza învățămîntului gratuit cu personal didactic român. Pentru înființarea unei universități pe cheltuiala statului cu profesori români. Pentru nestinjenita funcționare a școlilor confesionale românești existente”⁵⁴.

În conținut, cele două programe, în esența lor, au fost asemănătoare. Existau unele deosebiri în ce privește modalitățile de realizare mai ales a învățămîntului primar.

Ambele programe erau în fond reale, exprimau necesități vitale ale populației românești, privind dezvoltarea ei spirituală și nu erau contrapuse culturii și civilizației poporului maghiar, dar aveau menirea să contracareze politica regimului fascist horthyst, de ocupație și de maghiarizare forțată, ori deghizată a populației românești.

Linia politică a rezistenței național-patriotice antihorthyste și revoluționare în domeniul învățămîntului și culturii a avut ecoul cuvenit în rîndul maselor populare, al forțelor social-politice naționale, care, împreună cu factorii mișcării, au militat pentru realizarea programelor și apărarea drepturilor populației românești.

O contribuție importantă în afirmarea și susținerea programelor rezistenței naționale pe linia învățămîntului au adus-o cele două organe de presă în limba română, „Tribuna Ardealului” și gazeta „Săptămîna”. Problemele au fost susținute și prin manifestele lansate de organizațiile de partid și U.T.C. aflate în ilegalitate.

Prima luare de poziție deschisă și pe acest tărîm, sub titlul semnificativ „Cerem lumină”, a fost articolul apărut în „Tribuna Ardealului” la 27 noiembrie 1940, semnat de profesorul Gheorghe Dăncuș, redactor la acel cotidian, în care, printre altele, spunea: „Noi cerînd lumină, ne gîndim la cuvînt și slovă românească, ne gîndim la ceea ce ne lipsește cu desăvîrșire”⁵⁵, sublinia cu amărăciune autorul.

În articol se arată că populația românească din teritoriul cedat a rămas fără hrană spirituală, deoarece toate cărțile și orice producție

⁵⁴ Arh. C.C. al P.C.R., Colecția 90, Unitatea de păstrare 1717, f. 1 și Gh. Zaharia, L. Vajda, G. I. Bodea, P. Bunta, M. Covaci, L. Fodor, A. Simion, Gh. Țuțui, *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1974, p. 103—104.

⁵⁵ *Tribuna Ardealului*, nr. 60 din 27 noiembrie 1940.

literară sau de alt conținut în limba română au dispărut din librării și depozite, ca prin minune. Pe la unii vânzători, arăta articolul, „mai poți afla cite o hîrtoagă românească, dosită prin colțuri după alte cărți neromânești, pe care ți-o arată și vinde pe-a furișul”⁵⁶.

Autorul sublinia că după declarațiile oficiale guvernamentale și după cum se afirmă în mod public, statul ungar nu ar avea nici un interes ca să țină populația românească în bezna necunoștinței. „Și chiar dacă ar avea interes, nu are dreptul la așa ceva”⁵⁷, sublinia autorul, făcînd trimitere în acest sens la prevederile Dictatului de la Viena și apoi îndeosebi reproducînd pasaje din declarațiile primului ministru, Teleki Pál, făcute despre drepturile naționalităților din Ungaria, pe care se angaja să le respecte. „Ne întrebăm, dar, iarăși, în baza celor mai sus spuse, de ce nu ni se dă și nu ni se aduce hrană sufletească românească? ... Hrana sufletească în înțeles larg, este tot așa de trebuincioasă ca piinea cea de toate zilele”⁵⁸, se concluziona în încheierea articolului.

Intr-un manifest editat de Secretariatul Regional al U.T.C. din Ardealul de nord din luna octombrie 1940, era adresată chemarea la luptă a tinerilor români și evrei „... pentru libertate națională... pentru folosirea limbii materne în școli, în serviciile publice”⁵⁹.

Intr-un alt manifest al Comitetului Regional de partid Cluj, editat în limba română și maghiară, adresat populației românești, în luna decembrie 1940, printre alte obiective de luptă era formulată următoarea chemare: „... luptați pentru folosirea în mod liber a limbii voastre și pentru administrație românească în județele cu populație română”⁶⁰.

La 1 ianuarie 1941, același cotidian românesc, Tribuna Ardealului, a publicat un articol cu referire la activitatea culturală a românilor din Ungaria, semnat de același autor, Gh. Dăncuș. El a reluat problematica vieții spirituale cu aceleași constatări triste, legate de situația în care s-a ajuns. „De patru luni de cînd am fost anexați Ungariei, munca noastră în ogorul culturii s-a împușinat mult. Cele mai multe instituții culturale sau au fost retrase, sau au fost desființate. Slujitorii culturii aproape toți s-au refugiat unii de voie, alții de nevoie.

Am ajuns în regretabila și nenorocita situație — chiar dacă am face abstracție de alte considerente — de a ne vedea puțini și cu puține posibilități în această ramură a muncii”⁶¹.

Autorul sublinia că prin ceea ce el scrie, exprimă cerințele vitale ale maselor populare pe acest tărîm, lipsite de hrană spirituală, dar pe care ele o cer. „Cînd mărturisim acest fapt — sublinia autorul — ne raportăm la trebuințele maselor țărănești de aici obișnuite cu o abundentă hrană culturală, care își așteaptă și pretind și mai departe drepturile”⁶².

⁵⁶ *Ibidem.*

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ Arh. C.C. al P.C.R., Colecția 90, unitatea de păstrare 1714, f. 1.

⁶⁰ *Idem*, unitatea de păstrare 17—18, f. 1.

⁶¹ *Tribuna Ardealului*, 1 ianuarie 1941.

⁶² *Ibidem.*

În articol se trece în revistă situația existentă în domeniul învățămîntului, făcînd următoarele sublinieri critice. Despre școlile din învățămîntul primar se arată că acestea, aproape în majoritatea lor, sînt școli de stat și că la acestea funcționează numai un oarecare număr mic de învățători români. Despre învățămîntul liceal și secundar, se enumerau cele cîteva unități școlare cu limba de predare română, precizînd însă că și aici numărul profesorilor români este mic, iar manualele în limba română nu apăruseră încă. Cu privire la învățămîntul superior în limba română, se arată că în cadrul universității din Cluj, există doar o singură catedră de limbă și literatură română și un lectorat de limbă română și corespondență comercială la Facultatea de științe financiare și economice, care era susținut de preotul Dr. Vasile Dancu.

Evidențiindu-se importanța activității pe tărîm spiritual-național, în articol se sublinia: „Sectorul cultural este domeniul cel mai cuprinzător. Este cadru de conservare și de înălțare a etnicului și al eticului. Aici intră școlile de toate categoriile, publicistica, societățile de lectură, cercurile de studii, asociațiile culturale și artistice, bibliotecile, librăriile, editurile și tipografiile, creația literară, artistică, științifică, spectacole. Se va vedea, — conchidea autorul — din cele ce vor urma, că în acest domeniu chestia cu medalia încă nu se potrivește⁶³ —, apreciere prin care autorul consemna discrepanța dintre declarațiile exponenților oficiali ai regimului horthyst despre așa-zisele drepturi și libertăți nestingherite de care s-ar bucura naționalitățile și între realitatea tristă care o infirma.

În luna ianuarie 1941, guvernul maghiar a publicat ordonanța nr. 7000/1941 M.E., prin care se reglementa situația învățămîntului în limba maternă pentru naționalitățile din Ungaria de atunci. Din nou în jurul problemei s-au făcut declarații, unele fals măgulitoare, la adresa politicii de „drepturi și libertăți“ pe acest tărîm.

Interpretînd această ordonanță și declarațiile oficiale făcute în jurul ei, cotidianul „Tribuna Ardealului“ din 6 februarie 1941 a publicat articolul cu titlul „Viitorul învățămîntului“, în care se arăta că românii din teritoriul ocupat, „Fiind naționalitatea cea mai numeroasă în acest stat — după națiunea dominantă —, intențiile și hotărîrile ce s-au produs și măsurile ce se vor lua în privința școlilor și a instrucției în limba maternă a naționalităților conlocuitoare, pentru noi sînt de mare importanță⁶⁴. De aceea, sublinia autorul articolului, este bine și necesar să se atragă atenția și să se insiste asupra acestor fapte „... pentru a fi cunoscute de fiecare cetățean interesat⁶⁵.

Problemele învățămîntului secundar în limba română au fost re-luate într-un alt articol din același cotidian, tot în luna februarie 1941, în care autorul, același Gh. Dăncuș, punea problema că situația învățămîntului secundar în raport cu trebuințele și cu perspectivele viitoare este mult sub cerințele reale.

În viziunea propunerilor din programul minimal al Comunității românești au fost din nou formulate următoarele cerințe pe tărîmul în-

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Idem*, nr. 115 din 6 februarie 1941.

⁶⁵ *Ibidem.*

vățămintului secundar în limba de predare română: organizarea și funcționarea a 3 licee teoretice de băieți, în Cluj, Năsăud și Oradea, 2 licee teoretice de fete în Cluj și unul în alt oraș, 2 școli normale de băieți și 2 școli normale de fete, 2 licee comerciale, din care unul de băieți și unul de fete.

În articol era apoi subliniată din nou una din cele mai acute probleme, aceea a cadrelor didactice de naționalitate română, atât pentru învățămîntul primar, cît și pentru cel secundar. „Școlile și catedrele cu limba de predare maternă fără personal pregătit cu aptitudini corespunzătoare nu-și vor putea îndeplini rostul lor pentru care ele funcționează”⁶⁶.

Cerințele formulate în acel articol aveau în vedere necesitatea aprobării și funcționării unor școli secundare de stat în plus față de cele existente. Au trecut însă cei patru ani de ocupație și nici aceste cerințe minime nu au fost satisfăcute de către guvernul și regimul horthyst și învățămîntul mediu și secundar.

Factorii mișcării de rezistență național-patriotică au tras concluziile necesare din politica regimului horthyst în domeniul învățămîntului și despre intențiile vădite de a-l folosi în scopul maghiarizării populației românești în proporție de masă. În această situație specifică a fost concepută și readusă în actualitate alternativa reînființării școlilor confesionale românești existente înainte de 1918 și păstrate mult timp și după aceea. Aceasta era apreciată ca o cale și un mijloc de contracarare a politicii de maghiarizare, atât forțată, cît și deghizată. Totodată să se asigure încadrarea școlilor cu cadre didactice de naționalitate română și realizarea învățămîntului în mod efectiv în limba română. Această situație specifică era determinată de împrejurările excepționale și de politica regimului horthyst, care prin scopurile urmărite sub raportul instrucției școlare reprezenta un pericol grav și un regres pe tărîm cultural, social și național. În aceste împrejurări, acțiunea pentru reînființarea școlilor confesionale românești avea un caracter politic și național. De aceea, ea a fost în mod just sesizată și interpretată de masele populare, de cele țărănești îndeosebi, înțelegînd că pe această cale se vine în întîmpinarea unor năzuințe proprii.

Redăm cîteva exemple și aspecte care, deși sînt parțiale, ne înfățișează stările de spirit în această problemă.

Din județul Satu Mare, pretorul plășii Șomcuta Mare raporta în august 1941 faptul regretabil după el, pentru regimul horthyst, că pe teritoriul plășii a început o intensă propagandă în scopul deschiderii școlilor confesionale românești. „Este uimitor — se arăta în raport — cît sînt de încrezători în aprobarea acestora. Au început să facă reparația localurilor de școală, fac curățenie, aleg învățătorii, fac pregătiri în speranța că la toamnă vor deschide școlile”⁶⁷.

Exprimînd îngrijorarea autorităților horthyste locale și deslușind sensul politic al acțiunii, raportorul avertiza organele superioare, că: „Dacă în această privință nu se vor pune piedicile necesare acuma la începutul începutului, vom ajunge la situația în care am fost în 1914”⁶⁸.

⁶⁶ *Idem*, nr. 116 din 7 februarie 1941.

⁶⁷ Arh. Stat Maramureș, fond documente, doc. nr. 5/3004, august 1941.

⁶⁸ *Ibidem*.

Același pretor, într-un alt raport din luna septembrie 1941, transmite organelor superioare că în comuna Mireșul Mare în luna august același an, cu ocazia organizării unor pelerinaje religioase care au durat timp de 4 zile, „... populația a cerut introducerea limbii române în școală ca limbă de predare, deși mai înainte au hotărât exact contrariu și chiar și în anul trecut învățămîntul s-a făcut în limba maghiară⁶⁹ — mărturisește el.

Odată cu măsurile pe care raporta că le-a întreprins din proprie inițiativă față de cei bănuți că ar fi implicați în acțiune, solicita prefectului județului ca să fie îndrumat revizorul școlar județean ca „... față de acei învățători de stat pe care i-au destinat ca și cadre didactice la aceste școli confesionale în perspectivă de a fi deschise, să introducă procedura legală cuvenită și să fie destituiți din posturile de învățători⁷⁰.

Organele polițienești și de administrație horthystă din județele Satu Mare, Maramureș, au pus în urmărire pe învățătorul de naționalitate germană Ember Gustav sub acuzația că a vizitat satele românești și a îndemnat (instigat) populația ca să ceară ca în școli să se predea lecțiile în limba română⁷¹.

În comuna Braniște din fostul județ Someș exista un local de școală confesională românească construit de cetățeni. Autoritățile horthyste militare și civile le-au luat localul și l-au destinat ca sediu pentru comandamentul de „Levente“ (organizație paramilitară horthystă). La școala de stat din localitate cu limba de predare maghiară a fost creată o secție cu limba de predare română, dar pe post a fost numit un absolvent de liceu la o populație școlară de peste 50% români, pe cînd pentru cealaltă parte de elevi erau numiți 5 învățători maghiari.

La opoziția țăranilor români față de aceste măsuri și la cerința de a li se restitui localul și de a se deschide o școală confesională în limba română, în ziua de 26 decembrie 1940 au fost chemați la primăria comunală un număr de 15 cetățeni români, unde în mod public au fost bătuți și maltratați grav de către jandarmii horthyști.

În apărarea țăranilor români au intervenit alți țărani maghiari din localitate, care au fost bătuți la fel, pentru îndrăzneala de a fi intervenit. După aceasta localul respectiv a fost în continuare sechestrat și folosit pentru alte scopuri urmărite de ocupanți⁷².

Acțiunile pentru aprobarea deschiderii de școli primare românești au luat amploare și cererile de ordinul sutelor au ajuns la cunoștința guvernului și a Ministerului învățămîntului maghiar. Pentru a împiedica realizarea acțiunii, Ministerul învățămîntului a impus un șir de condiții și de formalități care să însoțească cererile de deschidere, unele aproape imposibil de îndeplinit, pe care le-au transmis spre cunoștință celor două episcopii românești din Cluj. Concomitent, același minister

⁶⁹ Idem, documentul 6/3944/1941, din 1 octombrie 1941.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Idem, documentul 1054/1944.

⁷² D.G.A.S., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 458/1940, f. 8—12.

fost, 4 octombrie 1863 — 4 octombrie 1943⁷⁵ — încheia articolul omagial.

Locuitorii din Simboieni, fostul județ Someș, într-un memoriu adresat Consulatului român din Cluj, cereau să le fie trimis un învățător fie român, fie maghiar, cu condiția să cunoască limba română și copiii să poată învăța carte în limba lor maternă⁷⁶.

Cotidianul „Tribuna Ardealului“, preluând acțiunea de reinființare a școlilor în limbă română, în articolul din 25 aprilie 1941, intitulat „N-avem școli în Ardeal“, arăta că înființarea acestor școli este cerința tuturor acelor care iubesc dulcea noastră limbă românească.

„Ne lipsesc școlile noastre proprii în care să ne creștem copilașii în credința noastră strămoșească. Le cerem: ni s-a fâgăduit și avem dreptul la acestea... avem dreptul la o viață — sufletească și fizică — deopotrivă și demnă ce ni s-a recunoscut. În școli ne vom cultiva sufletul și mintea, în cooperative vom îndrepta inițierea pe calea hărniciei și a economisirii ca astfel sufletește și fizicește să avem un popor treaz la minte, harnic, sirguincios și sănătos⁷⁷ — scria cotidianul.

Guvernul horthyst s-a opus cu o atitudine răuvoitoare cerințelor legitime ale populației românești și nu a aprobat în plus față de cele existente nici o altă școală confesională cu limba de predare română, nici un liceu sau școală secundară confesională și nici cererile cu privire la redarea caracterului de liceu fundațional al liceului grăniceresc din Năsăud. Pentru învățămîntul în limba română regimul horthyst de ocupație a constituit un puternic regres, odată cantitativ și calitativ, apoi un pericol grav de deznaționalizare, urmărindu-se scopuri deliberate de a fi lichidat.

Încheind, putem aprecia că în acest domeniu rezistența național-patriotică antihorthystă și antifascistă a avut programe și orientări juste și a făcut eforturi considerabile pentru apărarea vieții spirituale naționale. A reușit ca problemele să fie transpuse pe tărîmul acțiunilor de masă, iar masele și-au dat adeziunea la ele, și-au afirmat cerințele, și-au exprimat opoziția față de politica intensă de maghiarizare dusă de regimul horthyst. Cu toate aceste împotriviri, consecințele și pierderile pe acest tărîm au fost considerabile și ceea ce s-a putut salva, faptic a rămas mai mult simbolic în raport cu pierderile.

A rămas însă la înălțimea situației voința de rezistență național-patriotică a forțelor social-politice, a maselor largi populare, a celor țărănești îndeosebi, care le-au sprijinit prin atîtea acțiuni, în care s-au implicat sute de mii de oameni într-un spirit de largă solidaritate națională.

Aceasta a reprezentat esențialul și pe acest tărîm și, în baza ei, a fost exprimată neîncetat încrederea în victorie, în eliberarea națională, ideal care a străbătut ca o flacăară vie și nestinsă nici un moment conștiința națională a maselor largi populare căzute victimă ocupației străine fasciste horthyste.

⁷⁵ *Gazeta Săptămîna*, Bistrița, 10 octombrie 1943.

⁷⁶ D.G.A.S., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 234/1940, f. 4.

⁷⁷ *Tribuna Ardealului* din 25 aprilie 1941.

În luarea de poziție din luna aprilie 1941, cotidianul românesc „Tribuna Ardealului“ formula în mod prevestitor concluzia: „...vom birui greutățile și va veni vremea de ne vom bucura de fructul activității noastre cu toții...“⁷⁸.

Acesta a fost un crez național.

VASILE T. CIUBĂNCAN

DIE VERTEIDIGUNG DES UNTERRICHTES IN RUMÄNISCHER SPRACHE — ZIEL DES ANTIHORTHYSTISCHEN WIDERSTANDES IM NORD-WESTEN TRANSSILVANIENS (1.IX.1940—25.X.1944)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt eine besondere Frage des geistigen rumänischen Lebens, die des Unterrichtes in rumänischer Sprache während der horthystischen Besatzung im Nord-Westen Transsilvaniens nach dem Wiener Diktat.

Für einen Vergleich, entwirft er ein Bild der Entwicklung des Unterrichtes aller Stufen in Transsilvanien in der Zeitspanne 1919—1940, sowohl in rumänischer Sprache, als auch in der Muttersprache der mitwohnenden Nationalitäten, und hebt dabei dessen allgemeinen Fortschritt hervor, der durch die Verwirklichungen die Ergebnisse der vorhergegangenen 50—70 Jahre unter österreichisch-ungarischem Regime um vieles übertrifft.

Dann zeigt er die Lage des Unterrichtes in rumänischer Sprache unter horthystischer Besatzung, der einen großen Rückschritt auf allen Gebieten aufweist, unter dem eine rumänische Schulbevölkerung von ungefähr 157.000—162.000 Personen zu leiden hatte, was ungefähr 55—56% der Gesamtbevölkerung im Schulalter ausmacht, die einem intensiven, gewaltsamen und getarnten Magiarisierungsprozeß ausgesetzt wurde.

Dann werden die Ziele der national-patriotischen antihorthystischen Widerstandsbewegung im besetzten Territorium auf dem Gebiete des geistigen Lebens des Unterrichtes, im Verhältnis zur geschaffenen Lage, hervorgehoben und es wird die Schlußfolgerung ausgesprochen, daß die Verteidigung des Unterrichtes in rumänischer Sprache ein Hauptziel der Bewegung darstellte.

⁷⁸ *Ibidem.*